

PULA IMVULA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

FRANS MOKOENA – Molemelakgwebo wa Mohlamofsa wa Ngwaga

Frans Tshepo Mokoena (36) wa Tweespruit, Freistata, o tsebišitše bjalo ka Molemelakgwebo wa Mohlamofsa wa Ngwaga wa 2016 moletlong wa Grain SA ka la 14 Oktoboro. Frans o lema dihektare tše 2 200 le mogatšagwe, Agnes – Frans o laola dibjalo, dikgomonama le dinku, mola Agnes a nepiša kudu tšweletšo ya mae le mešomo ye mengwe ya tshepedišo.

Le ge molemi yo wa monagano wa botšweletši le kgwebo a ile a lebanwa ke ditlhohlo tše mmalwa, ga se tša mo šitiša go fetoga molemi wa makgonthe. Ka go hloka tšelete, Frans o ile a swanelo go tlogela sekolo ge a seno phetha Grata ya 6, a thoma go thuša tatagwe ka mešomo ya ka mehla ya boleme. Ge a be a na le mengwaga ye 21 batswadi ba gagwe ka babedi ba be ba šetše ba hlokafetše, a šala a rwele boikarabelo bja go sepediša polasa a nnoši. O ile a tšwela pele ka mokgwa wo tatagwe o mo rutilego wona – go phela ka tše di lego bohokwa fela le go boloka tšelete go tiša polasa.

Frans o ile a tsena Lenaneo la Grain SA la Tlhabollo ya Balemi ka 2006, mme a dirišana le Johan Kriel. Tirišano ye e mo thusitše go tiša bokgoni bja gagwe bja boleme. ‘Mo ke lego gona lehono ke filhišitše ke tsebo ye ke e amogetšego go Grain SA, mme ke leboga ba mokgatlo wo’, a realo poledišanong. Go sa na le ditlhohlo tše di mo lebanego, go swana le go se kgone go hwetša thušo ye e mo swanelago ya tšelete malebana le tšweletšo; phefogo ya klimate; le ditshenyegelo tša godimo mabapi le dinyakwapsalo. Le ge go le bjalo, molemi yo wa go šoma ka maatla a ka se dumelele selo go gatelela thakgalo ya gagwe ya go kgona go kgatha tema bokamosong bja temo mo Afrika-Borwa.

Frans Mokoena o thabile go amogela sefoka sa 2016 sa Molemelakgwebo wa Mohlamofsa wa Grain SA/Absa/ John Deere Financial.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Louise Kunz, yo mongwe yo a ngwalelago Pula Imvula. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go louise@infoworks.biz.

Kgatišopaka ya Grain SA ya batšweletši ba ba hlabologago

Bala Ka Gare:

05 | Tšohle tša boleloko tše o swanetšego go di tseba

08 | Taolo ya seboko sa mohuta wa “bollworm” dinawengsoya

11 | Na polasa ya ka e tla phegelela? Dikgato malebana le go araba potšišo ye

KOKO JANE O RE...

Ke Ngwaga wo Mofsa – anke e be ngwaga wa lethabo le botšweletši go lena ka moka! Ke holofela ka pelo yohle gore bohle le netšwe ke dipula tše botse le gore dibjalo tša lena di gola gabotse. Mekgwa ye mebotse ya go lema e thuša kudu go kgonthiša dipuno tše botse, eupša ntle le pula ga re kgone go atlega.

Ge puno ya lehea mono Afrika-Borwa e ka ba ye botse, thekišo ya lona e ka boela fase. Go bohlokwa gore o akanye papatšo ya puno ya gago. Puno ye botse e a thabiša, mme o nyaka go rekiša setšweletšwa sa gago ka thekišo ye botse. Ge papatšo e go belaetša, e ka ba kgopolo ye botse go kgopela keletšo.

Ka tlwaelo kgwedding ya Janaware go a fiša mme re tshepa gore lehea le ka se huetšwe gampe ke maemo a. O swanetše go dula o hlola sebokophehlili go bea nywang leihlo. O ka swanelo go gašetša dibjalo tša gago gape go di šireletša go fihlela nako ya puno. Nywang e dula e le lenaba le legolo la dibjalo tša rena mme re swanetše go leka go e šitiša go enya peu – dipeu tše di tsenago mmung lenyaga di tliro hloga išago. Taolo ya ka pela ya nywang e bohlokwa go fetiša malebana le katlego ya dibjalo.

Dithuto tša lenyaga di thoma ka Feperware. Go godiša tsebo go a maatlafatša, mme o tla holega kudu ge o ka tsena dithuto tša rena. Mengwageng ye e fetilego re tšweleditše dithuto tša go fapafapano tše di fetago tše 34. Di ka ba di sa go swanele ka moka ga tšona, eupša tše dingwe di ka go hola. Ge o nyaka go tsena dithuto tše o ka ikgokaganya le molomaganyi wa tlhabollo kgauswi le wena (dinomoro le dintlha tše dingwe tša kgokaganyo o ka di hwetša mo go Pula Imvula).

Re lebeletše go tutuetša bafsa gore ba kgahlwe ke bolemi le goba ba akanye boiphedišo temong. Re dira boipiletšo go balemi gore ba akaretše bana ba bona ditirong tša polaseng, e sego ka mokgwa wa kotlo, eupša go ba fa sebaka sa go diriša naga go tšweletša dijo le go itlholela ditseno.

Lena le ba malapa a lena re le kganyogela tšhegofatšo Ngwageng wo Mofsa!

Anke ngwaga wa 2017 e be mathomo a SEHLA SE SEBOTSE SA DIBJALO

Morago ga sehla sa 2016 seo se bego se omile go fetiša, molemi yo mongwe le yo mongwe o thabetše pula ye botse ya selemo le dibjalo tše di tshepišago lefelong la Kapa-Bohlabela. Le ge maru a sa neše tšelete goba bjang, rena balemi ba mabele re lebogile go menagane. Modimo o re bontšitše ga pegape gore se se ngwe le se sengwe se na le mathomo le mafelelo. Kholofelo ya rena ke gore ngwaga wa 2017 e tla ba mathomo a sehla se sebotse sa dibjalo.

Ge ke be ke le modiredi karlong ya go šoma mabele (*grain processing sector*), senatla se sengwe sa intasteri ya diruiwa tša maphego se nthutile gore ka nako ya motlalo molaodi o swanetše go nepiša phokotšo ya ditshenyegelo. Motlalo ga o re gore o ka senya tšelete. Ditshenyegelo tše di fetišago di ka befiša maemo a boima a ka moso go ya pele.

O swanetše go akanyetša phedišano ya gago le barekišetši ba gago. Re bone barekišetši ba bangwe ba thuša balemi kudu ka nako ya komelelo ka go ba dumelela diteseletšo (*concessions*). Ba ke barekiši ba dinyakwapšalo bao o ka phegelelaggo le bona lebaka le letelele.

Ke šišinya gape gore mola o bjetše dibjalo tša gago goba o phethile puno, o nyake tsebišo ye mpsha ye e ka go thušago go kaonafatša botšweletši bja polasa ya gago. Ke thabišwa go fetiša ke ditharollo tše mpsha tše di tshepišwago ke dinyakišo tše Grain SA e di dirago gonabjale. Rena balemi re swanetše go dula re nyaka dikonaafatšo tše mpsha mme rena ba Grain SA re ikemišetša go le thuša maitekelong a. Dintlha tše pedi tše di dulago di laola tšeletšo ye e swarelelaggo, ke mpshafatšo le botšweletši.

Go boima go balemi go beakanya maikhutšo a bona ka tshwanelo ka ge ba laolwa ke tlhago le dihla. Go be go le bjalo le mehleng ya matswalo a Jesu: badiši ba be ba sa le nageng ba hlokometše diruiwa tša bona ge batho ba bantši ba be ba

lebane magaeng a bona gore ba balwe palong ya batho. Re tumiša boineelo bja lena le go se gane go šoma mašemong go tšeletša dijo tša go fepa setšhaba mola bontši bo ile maikhutšong.

Rena ba Grain SA re le kganyogela tielelo ye botse sehleng sa 2017 mola maemo a boima a ile le sehla se se fetilego. A re lekeng ka maatla ka mo o re ka kgonago go diriša dibaka tše Modimo a re fago tšona Ngwageng wo Mofsa. Gape ke nyaka go le eletša gore le bjale dipeu tše botse dipelong tša baratiwa ba lena ngwaga e sa le wo mofsa. Dulang fase le bona le ba botšiše ka tše ba di akanyago le gona ba kganyogago gore di ka phe-thagal ka moso, le be le ba tutuetše gore ba phegelele mathateng. Ke seo re ithutilego sona sehleng se se fetilego.

Rena ba Grain SA re le kganyogela sehla sa botšweletši bjo bo botse le tetlego ngwageng wa 2017.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Jannie de Villiers, Mohlankediphetišomogolo (CEO) wa Grain SA. Ge o nyaka tsebišo ya go fetiša, romela imeile go jannie@grainsa.co.za.

TSEBO KE MAATLA!

Tšweletšo ya lehea mehleng ye e belaetšago

Dihla di se kae tše di fetilego, tša komelelo ya go sepelelana le dithemeretša tša godimo le pula ye nnyane, di hlotše pelelao ye kgolo dipelong tša balemi. Sehleng sa 2016 dihektare tše ntši di tlogetšwe di sa bjälwa mola re wetšwe ke komelelo e šoro ye e kilego ya ba gona lebak la mengwaga ye lekgolo.

Dipula tše dingwe di ile tša ba tša na mathomong a Janaware mafelong a bodikela, mme ka yona kgwedi yeo gwa bjälwa lehea ka bontši go feta pele. Go ile gwa makatša ruri ge dibjalo tše, tše di bjëtšwego moragorago ga nako, di tšweletša dipuno tša go phala tša lehea leo le bjëtšwego ka nako ya maleba. Ka mahlatse tšhwane e ile ya se we mme dibjalo tše, tša ba le nako ya go lekana ya go butšwa. Le ge go le bjalo, ke kgolwa gore ga se nna ke nnoši ke rapelago gore dipaterone tša boso tše di tlwaelegilego dihleng tše di fapanego di boele sekeng sa tšona!

Le ge go le bjalo, a re se tshepe tše mohlamongwe di ka se diregego. Afrika-Borwa ke naga ye e omilego mme ba bantši go rena ba bjala lehea mašemong a a sa nošetšwego, mafelong ao histori e bontšhago gore a hlage-lwa ke dipaka tše kopana tša komelelo sehleng sa go gola ga dibjalo. Ka kakaretšo Janaware e sengwa 'kgwedi ya tlaišego' (*stress month*) malebana le lehea. Gantsi ke ka nako ye re bonago lephothophišo la selemogare goba komelelo ye e katologilego. Ela hloko gore se ka tlwaelo se direga mola lehea le le kgatong ye bohlokwa ya lephelo la lona, e lego kgato ya pele ga go tšwelela ga ditšhatšha/ditšhatšhane (*pre-tasselling*). Go feta fao tshepelo ya moyafalo le moyafalo-phufulelo e ntlhoreng ka nako ye. Go ya ka tše di boletšwego ka godimo go bonala gore kgwedi ya Janaware ke nako ye bohlokwahlokwa!

Gape, Janaware ke kgwedi ya 'tshebi' (*tell-tale month*). Ke ka nako ye mekgwa ya rena ya go lema e lekwago! Bokgoni bja go kgotlelala ga dibjalo tše di tlaišwago bo re šupetša se sengwe: Na re babaletše monola ka moo go kgontšhago? Re kgonne go laola nywang ka moo go nyakegago? Ka moo re kgonnego go phetha ditiro tše bohlokwa tše ka tshwanelo ka gona, ke ka moo lehea la rena le tla kgonago go kgotlelala dithemeretšeng tša godimo le maemong a go oma kgwedding ya Janaware. Nnete ke gore molemi yo phelago ka tšharakan ga a bone kgaugelo kgwedding ya Janaware! Ga go na nako ya go beakanya tše di fošagetšego ka potlako – taolo ka lephakuphaku (*crisis management*) ga e

atlege tšweletšong ya lehea! Bothata bo šoro bja ngwang goba bja kgohlagano ya mmu yeo e ka bego e phušutšwe pele ga pšalo, bo ka se fedišwe mola dibjalo di gola.

Bjale ge, maemo a ka mehla a kgwedding ya Janaware re a beakanyetša bjang ge re nyaka go bjala lehea?

Bala, theeletša, ithute

Dipaterone tša boso ga di laolege le gona di a fapafapana, EUPŠA, ka theknolotši ye e hwetšagalago lehono, ka kgwedi ya Oktoboro re šetše re kgona go akanya maemo ao re ka a emelago sehleng se sefsa. Balemi ba swanetše go itemoša ge eba dikakanyo tša boso di šupa sehla se sefsa sa ka mehla, sa go oma go fetiša (El Niño), goba sa go koloba go fetiša (La Niña). Dikakanyo tše di bopa mothopo wo bohlokwa wa tsebišo yeo e laolago diphetho tše di tšewago ke molemi malebana le sehla se sefsa.

Dikhalthiba tša peu

Matšatšing a lehono re na le sebaka sa go godiša dipuno tša rena ka go no kgetha ka tlhokomelo khalthiba ye re tlogo e bjala; gomme tsebo ya seo re ka se letelago sehleng se sefsa e re fa maatla go feta pele a go kgetha. Na re nyaka sebjalo sa lephelo le lekopana goba

Mo go dirišitšwe mekgwa ye e sa nepagalago, mola mo go Seswantšho sa 2 go dirišitšwe mekgwa ye e nepagetšego.

Dintlhatalhahlo tša ARC malebana le go kgetha tlogelano ya direi

Direi tša tlogelano ye kgolo (1,5 m - 2,1 m)	Direi tša tlogelano ye nnyane (0,9 1 m - 1,0 m)
Punotebanyo ya fase le ya gare	Punotebanyo ya gare le ya godimo
Pula ye nnyane le ya gare	Pula ya gare le ye ntši
Mathata a kgogolego ye e hlowlago ke phefo	Meetse le methapalalo ye e sekamego
Bothata bja ngwang: Nywang e laolwa ka dikhemikhale	Taolo ye botse ya nywang ka kgäsetšo ye e phethegilego
Temo gare ga direi fela	Temo ka botlalo

Dintlhatalhahlo tša ARC malebana le kemo ye e kgonegago ya dibjalo

Kgonego ya puno (t/ha)	Mafelong a a fodilego	Mafelong a themperetšha ya gare	Mafelong a a fišago
Mašemo a a sa nošetšwego			
2 (t/ha)	16 000	12 000	10 000
3 (t/ha)	19 000	16 000	14 000
4 (t/ha)	25 000	21 000	19 000
5 (t/ha)	31 000	26 000	24 000
6 (t/ha)	37 000	31 000	28 000
7 (t/ha)	43 000	36 000	

Tsebo ke maatla!

Tšweletšo ya lehea mehleng ye e belaetšago

le letelele? Re swanetše go kgetha mohuta wo o swanelwago ke maemo a monola goba a go oma? Theknolotši e fetotše intasteri ya tšweletšo ya peu kudu, seo se re kgontšhago go kgetha go mehuta ye e fapantšhitšwego.

Kemo ya dibjalo

Ka go lemoga maemo a boso ao re ka a letelago, re kgona go phetha kemo (palo) ya dibjalo tša rena ka tsebo. Dintlhatalhahlo tša ARC malebana le tšweletšo ya lehea ke tše di late-lago.

Nako ya go bjala

Pšalo e thomišwa ge monola mmung o lekane le gona themperetša ya mmu e swanela go hloga ga peu. Le ge go le bjalo, go bohlokwa gape go ela lephelo la sebjalo sa lehea hloko. Ga go nyakege gore dibjalo tša gago di tsene lebakeng la tlašego ya selemogare mola di le kqatong ya go huetšwa gabonolo ke phišo le tlhaelo ya meetse.

Nontšho

Tirišo ya monontšha e phethwa go ya ka dite-banyo tša gago tša puno. Mošomong wo o tla hlahlwa ke tetelo ya gago ya pula ye e ka nago sehengl.

Tlhagolo

Nako ye botse ya go phetha mošomo wo ke ge dibjalo di le dikgatong tša mathomo tša lephelo la tšona. Ge di le kgatong ya go butšwa ga di rate gore medu ya tšona e epollwe ke sehlagodi gore e kwešwe dithemperetšha tša godimo. Ge o swanetše go laola nywang kgwedding ya Janaware go ka ba kaone go gašetša sebolayangwang bakeng sa go hlagola tšhemmo semotšhene, seo se tlogo šišinya mmu mme monola wo bohlokwa wa lahlega, le gona medu ye mefsa ya senyega goba ya epollwa.

Dibolayangwang

Dinyakwapšalo tše dingwe di se ke tša dirišwa le gatee ka moo go sa nyakegego, **kudu** dibolayangwang. Taolongwang ke ntlha ye bohlokwa go feta tše dingwe yeo e laolago katlego ya dibjalo. Ga se kgopolo ye bohlale go phetha taolo ya ngwang ka go iphora ka mokgwa ofe le ofe. Balemi ba bantši go feta ba dira phošo ya go nagana gore ba ka fokotša tirišo ya sebolayangwang ka go se boeletše kgašetšo ka moo go nyakegago, goba ka go hlaphola metswakotii ya dikhemikhale tše di gašetšwago. Mokgwa wo o hlola bothata ka ge nywang e sa hwe le gona e thoma go lwantšha dikhemikhale – bothata bjo bo hlolega kudu malebana le kgašetšo ye e

akaretšago “glyphosate” ya go swana le Round-up.

Ga re kgone go gatelela ka mo go lekanego bohlokwa bja go phetha taolongwang ye e akaretšago (*total cover weed control*) ka nako **morago ga go hlagola tšhemmo la mafelelo**. Tšhupetšo e ka ba bogolo bja lehea – mošomo wo o swanetše go phethwa mola tšhemmo e sa kgona go putlaputlw a ntla le go senya dibjalo. Ka tshwanelo kgašetšo ye ya mafelelo e tla gatelela nywang le go šitiša phadišano ya yona le dibjalo pakeng ye bohlokwa ya lephelo la lehea. Ntlha ye nngwe ye o swanetšego go e ela hloko ke gore ge o gašetša sebolayangwang morago ga nako mola go šetše go omile le gona go fiša, dikhemikhale di ka se šome ka moo go kgontšhago.

Mothopo

du Plessis, J. 2003. Maize production. Potchefstroom, ARC-Grain Crops Institut

Athikele e e kwadilwe ke Jenny Mathews, mokwadi wa Pula Imvula. Fa o tlhoka kitso gape, o ka romela emeile go jenjonmat@gmail.com.

Tšohle tša boleloko tše o swanetšego go di tseba

Grain SA ke mokgatlo wa intasteri wo o ikemetšego, wo o šomelago tšwetšopele ya batšweletšamabele mo Afrika-Borwa. Boleloko bja mokgatlo wo bo theilwe godimo ga tefo ya boithatelo ya lebi ya phahlo (*commodity levy*) ye e phethwago Khonkreseng ya wona ya ngwaga.

Ge batšweletši ba babedi le go feta ba abelana polasa, boleloko bja bona bo ka kopanywa. Batšweletši ba boleloko bjo bo kopantšwego ba fiwa dikhodi tše di swanago le tša maloko a ka mehla, peelano e le gore ditefo tša leloko le lengwe le le lengwe di swanetše go lefša ka botlalo.

Go ba leloko la Grain SA ke swanetše go dirang?

Motšweletši yo mongwe le yo mongwe yo a tšweletšago mabele a ka ingwadišetša boleloko ka go tlatša fomo ya tumelelo ye e hwetšagalago ofising goba wepsaeteng ya Grain SA. Ge fomo ya tumelelo e amogetšwe ke Grain SA, e romelwa go moemedi felong fao mabele a tšilego go išwa gona. Ka fomo ye wena motšweletši o fa moemedi yoo maatla a go goga lebi tšupaletlotlong ya gago le go e romela go Grain SA. Ge fomo ya gago ya tumelelo e amogelwa, o ngwadišwa difaeleng (*database*) tša Grain SA.

Tefo ka botlalo e ra eng?

Boleloko bjo bo feletšego bo akaretša tefo ya minimamo ya R 1000 (+ VAT = R1 140) mme bokaalo bjo bo swanetše go akanywa ngwaga le ngwaga go ya ka palo ya ditone tše di tlišitšwego. Maatla a tumelelo a tšwela pele go fihlela ge Grain SA e amogela tsebišo ye e ngwadilwego ye e khanse-lago tumelelo yeo.

Mohlala wa 1: Ge o tšweletša ditone tše 70 tša lehea, lebi e tla ba $70 \times R2,50 = R175$. Se se ra gore o tla swanela go lefa R965 godimo ga fao go tlaleletša tefo ya boleloko bjo bo feletšego, e lego R1 140.

Mohlala wa 2: Ge o tšweletša ditone tše 100 tša dinawasoya, lebi e tla ba $100 \times R5,00 = R500$. Se se ra gore o tla swanela go lefa R640 godimo ga fao go tlaleletša tefo ya boleloko bjo bo feletšego, e lego R1 140.

Ngwaga wa ditšhelete o tloga go 1 Matšhe go ya go 28 Feperware ngwageng ofe le ofe wo o filwego.

Maloko a a lefilego ka botlalo a ka tsena Khonkrese ya Grain SA bjalo ka baromelwa ba ba nago le tokelo ya go bouta, mme ba dumelotšwe gape go tsena Letšatši la Puno la NAMPO ntle le tefo. Lebi ya phahlo (ye e phethilwego Khonkreseng ya 2016) e bontšwa **Lenaneong la 1**.

Lebi e kgobokanywa bjang?

Mokgatlo wa Grain SA o theile dikwano le dikgwewo tša temo (*agribusinesses*) le bao ba amogelago mabele (*grain off-takers*), mabapi le thušo ya go kgobokanya dilebi legatong la wona. Le ge go le bjalo, matšatsing a mabele a mantši a laišwa thwi dipolasseng. Ka fao e dula e le boikarabelo bja motšweletši go romela lebi ya gagwe go Grain SA go kgonthiša tšweletšo ya boleloko bja gagwe bjo bo feletšego.

Ge leloko le iša mabele go moemedi yo a ngwadišitšwego go amogela mabele, e dula e le boikarabelo bja motšweletši yo (leloko) go dumelela moemedi go goga lebi tšupaletlotlong ya gagwe.

Wena motšweletši o ka kgetha go iša goba go romela lebi ya gago malebana le palo ya ditone tše o di tlišitšego, thwi go Grain SA. Ge o dira bjalo, bohlatse bja tefo le ge e le dintlhā tše di amago mohuta wa puno ya gago di swanetše go romelwa go Patricia Mahlatsi, ka imeile ye *patricia@grainsa.co.za* goba ka fekse ye 086 509 7173. Mogala wa Patricia ke 012 816 8035. Gape go bohlokwa kudu go akaretša le nomoro ya gago ya VAT (ge o na le yona). Ke moka Grain SA e tla go fa/romela lenanetheko (*invoice*).

Dintlhā tša tšupaletlotlo

Grain SA
ABSA Bank
Account number: 790 810 007
Branch code: 632 005

Kgokagano

Neelano le maloko e bohlokwa go fetiša mme ka fao nepagalo ya difaele (*database*) tša Grain SA le yona e bohlokwa. Ge o tladitše fomo ya tumelelo, dintlhā tša gago tša kgokagano di ka mpshafatšwa – e ka ba

Boleloko bja sehlophathuto

Maloko a mmalwa a Lenaneotlhabollo la Balemi ke balemnyane, ka fao re hlampetše balemi ba boleloko bjo bo itšego – e lego boleloko bja sehlophathuto. Leloko la sehlophathuto le lefa tefo ya boleloko ya R30 ka ngwaga.

Lenaneo la 1: Lebi (lekgetho) ya Grain SA.

Dibjalo	Lebi godimo ga tone
Lehea	R2,50
Dinawasoya	R5,00
Sonoplomo	R5,00
Mabelethoro	R2,50
Matokomane	R10,00
Korong	R3,00
Kanola	R4,00
Bali	R3,00
Mabele a mangwe ohle	R3,00

Dilebi tšohle ga di akaretše VAT

atrese ya imeile goba dinomoro tša mogala/sele – se se tla kgonthišago gore motšweletši yo mongwe le yo mongwe o amogela khominikheišene ye e lebango go tšwa go Grain SA.

Neelano le maloko e diragala ka mekgwa ye e latelago:

- Tsebišo ka ga mmaraka e romelwa go maloko ka imeile letšatši le letšatši.
- SA Graan/Grain (kgatišo ye e hlagišago tsebišo mabapi le ditaba tša letšatši le letšatši le tša intasteri) e romelwa go maloko ka poso kgwedi le kgwedi.
- Mangwalo a elektroniki a romelwa go maloko bekepedi ye nngwe le ye nngwe.
- Melaeltsa ya SMS le yona e bopa karolo ye bohlokwa ya neelano le maloko. Ke ka fao go lego bohlokwa gore Grain SA e ngwadiše nomoro ya gago ya sele ye e nepagetšego.
- Tsebišo le dintlhā tše di amago ditiragalo tše di lebanego di ka hwetša gape mo go Facebook (www.facebook.com/GrainSA) le Twitter (@GrainSA).
- Ge o nyaka tsebišo ya go feta ya ka godimo, etela wepsaete ya Grain SA, e lego www.grainsa.co.za. Kgonthiša boiketlo bja pelo ka go ingwadiša bjalo ka leloko la Grain SA. Leletša Patricia Mahlatsi mogala nomorong ye 086 004 7246 goba mo romele imeile mo go *patricia@grainsa.co.za*. Ge o nyaka go botšiša ka lebi ya gago o ka ikgokaganya le yena Patricia goba o ka romela imeile go Elray Stuurman (elray.stuurman@grainsa.co.za). ◇

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Dirk Kotzé le Toit Wessels, Bahlankedi ba Tšwetšopele ya Boleloko le Khominikheišene ba Grain SA (Member Marketing and Communication Officers, Grain SA). Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go dirk@grainsa.co.za goba toit@grainsa.co.za.

Dinose ke ditulafatši tše bohlokwa kudu tša sonoplomo

Go bolelwa kudu ka go fokotšega ga palo ya dinose lefaseng ka bophara. Re bala ka maemo a dikgatišobakeng, dikuranteng le ge e le mananeong le ditabeng tša thelebišene, eupša afa re lemoga bošoro bja taba ye?

Phokotšego ya dinose e tlo huetša intasteri ya temo gampe, mme rena balemi re tlilo senyege-lwa go feta ba bangwe. Taodišwana ye e nepiša bohlokwa bja dinose le tema ye di e kgathago, kudu malebana le tulafatšo ya sonoplomo.

Na tulafatšo ke eng?

Sa mathomo, a re lekeng go kwešiša seo tulafatšo e lego sona. Tulafatšo ke tšhutišo ya modula go tloga karolong ye tona ya semela go ya karolong ye tshadi ya sona, tshepelo ye e dumelalago tswalo ya peu le dikenywa. Gantsi modula o šutišwa le go tloga go semela sa tona go ya go semela sa tshadi, seo ka tlwaelo se diregago dimeleng tše di bjetšwego (dibjalo), mme tshepelo ye e bitšwa tulafantšho (*cross-pollination*).

Dikhunkhwane tša go swana le dintši, mebu, dirurubele, kudu le dinose, ke dirwadi tša modula. Ka go tshelela sebjalong go tloga go se sengwe di šutiša modula, mme se se kgontšha tswalo ya dibjalo. Ge tshepelo ye e sa phethagatšwe, tswalo ya dibjalo e ka se diragale, mme tšweletšo ya dijo e tla šitišwa. Ke ka lebaka le go lego bohlokwa gore re babalele dinose tša rena.

Tema ye e kgathwago ke dinose

Tema ye e kgathwago ke dinose tshepelong ya tulafatšo ke ye kgolokgolo – potšio ke gore na ke ka baka lang palo ya tšona e boela fase ka tsela ye lefaseng ka bophara?

Batho ba ngangišana kudu ka tše di ka hlolago phokotšego ya dinose. Mabaka a a tšweletšwago a akaretša tša go swana le tirišo ya dibolayasenyi le dikhemikhale, le tiišo ya maemo a kedišo (*radiation levels*) ka baka la katafalo ya disselefoune le ditora tša khominikheišene (*communication towers*).

Go na le batho ba bantši bao ba holofelago gore balemi le bona ba na le molato malebana le phokotšego ya dinose. Rena balemi re swanetše

“Ke boikarabelo bja rena balemi go ba baleti ba tlhago le tšohle tše di lego go yona.

TŠWELETŠO YA SONOPLOMO

go kgatha tema thwi tumelelong le pabalelong ya dinose dipolaseng tša rena – re se ke ra godiša bothata bja go timelela ga tšona.

Ntlha ye nngwe ye e akgofišago phokotšego ya dinose ke tshenyo ya bodulo bja tšona bja tlhago le katafalo ya batho. Fao batho ba agago gona ba tloša dihlaga tša dinose ka ge gantši ba bona o ka re di ka ba hlolela kotsi.

Ka 2010 mmasepala wa Barberton, Mpumalanga, o ile wa fediša dihlaga tše 900 tša dinose. Dr Gerhard Verdoorn, mohlahlia wa The Griffon Poison Information Centre, o ile a bolela gore se se be se sa hlokege, ka ge dinose tše di ka be di tlošitšwe tša bewa mo gongwe bakeng sa go di bolaya. O ile a šupa le ntlha ya go se diriše dibolayasenyi ka tshwanelo, se se bolayago dinose lefela. Taba ye e hlola bothata ka ge dinose di tulafatša dibjalo go kgontšha nontšho le tswalo. O eletša gore ge dinose di dula fao di sa hlolego kotsi go batho le diruiwa, di swanetše go tlogelwa ka ge di le bohlokwa malebana le temo le ge e le dimela tša tlhago.

Le ge go le bjalo, fao dinose di ka hlolago kotsi, go ka ba kaone go kgopela baruadinose ba nnete gore ba di tloše, bakeng sa go di bolaya ka mpholo. Ge re nyaka go bona kanafalo maemong a dinose, re swanetše go thoma go di sema letlotlo la mohola bakeng sa tšošetšo.

Tirišo ya dinose go tulafatša sonoplomo

Sonoplomo ke sebjalo sa mabele se se tšeago maemo a boraro dibjalong tše di tšweletšwago ka bontši mo Afrika-Borwa, mme ke phahlo ya mohola kudu go bareki. Sonoplomo e bjålwa kudu go tšweletša oli ye e dirišwago ke batho, le dikhekhe tša oli tše di tswakanywago furung ya diruiwa.

Balemi ba Afrika-Borwa ba tšweletša sonoplomo ya ditone tše e ka bago tše 700 000 ka ngwaga. Go kgona go tšweletša puno ye botse molemi o swanetše go hlokomele dibjalo tša gagwe gabotse. Se se ra taolo ye e

nepagetšego ya nywang le disenyi ka dikhemikhale le tirišo ya monontšha ka moo go nyakegago. Mekgwa ye yohle e theilwe ditheong tše di tsebegago, eupša seo balemi ba dulago ba se lemoga go ya pele ke bohlokwa bja tulafatšo ye botse malebana le go phethagatša dipuno tše kaone.

Sonoplomo e hlagiša dipuno tše botse ge e tulafaditšwe gabotse. Go kgonthiša tulafatšo ye botse ya sonoplomo balemi ba bantši ba hira dihlaga tša dinose go baruadinose ke moka ba di bea mašemong a bona. Mengwagengsome ye e fetilego se se ka be se sa hlokege ka ge dinose tše di phethago mošomo wo ka tlhago e be e sa le tše ntši. Le ge go le bjalo, matšatšing a lehono khilo ya dinose e thomile go ba mokgwa wa ka mehla, ebile o hloletše baruadinose kgwebo ye botse. Ge re ka babalela dinose budulong bja tšona bja tlhago ra ba ra leka go godiša palo ya tšona gape, mohlamongwe balemi ba ka tla ba kgona go fokotša ditshenyegelo tša bona malebana le khilo ya dinose.

Na balemi ba ka dirang go šireletša dinose?

Bjale ge, rena balemi le bengmotse re ka dira eng go šutiša tshenyego ye ya tlhago le go šireletša dinose?

Ge motšitšhi wa dinose o tsena tikologong ya moo re phelago, kgopolu ya mathomo ye e re tlelago ke go o fediša, ntle le go nagana ka moo tiro ya mohuta wo e ka re amago. Bakeng sa go bolaya dinose ka go di upa ka dibolayasenyi goba go di kueletša, re swanetše go šetša keletšo ya Dr Gerhard Verdoorn ge a re go ka ba kaone go šutišetša motšitšhi lefelong le lengwe goba go hloriša dinose gore di tloge ka botšona.

Go na le ditsebi tša go swana le baruadinose ba profesiendale bao ba tsebago go šutiša dinose le gona ba nago le ditlhamo tše di nyakegago. Bontši bja bona bo ka se gane go šutiša motšitšhi ge ba ka kgopelwa. Ge o sa kgone go rerisana le setsebi sa mohuta wo, o ka tšhabisa dinose ka go di kueletša ka go fiša sa go swana le matlakala a matala kgauswi le sehlaga sa tšona. Matlakala a matala a tupiša muši wo montši wo o tla hlorišago dinose tša tloga felong fao.

Ela hloko: Ge o phetha tiro ye go bohlokwa GO FETIŠA gore o hlokomele! Emela kgole o be

Taodíšwana ye e ngwadilwe ke Gavin Mathews, Setsebi sa Taolo ya Tikologo. Ge o nyaka tsebiša ya go feta ye, romela imeile go gavmat@gmail.com.

Ka go tshelela sebjalong go tloga go se sangwe dinose di šutiša modula, mme se se kgontšha tswalo ya dibjalo. Ge tshepelo ye e sa phethagatšwe, tswalo ya dibjalo e ka se diragale, mme tšweletšo ya dijo e tla šitišwa. Ke ka lebaka le go lego bohlokwa gore re babalele dinose tša rena.

o kgonthiše gore ga go na bana ba ba ralokago tikologong yeo.

Go bohlokwa gape gore rena balemi re diriše dibolayasenyi tše di sa bolayego dinose. Kgopela keletšo ka ga dikhemikhale tše kaone tše di sa fedišego dinose go moemedi wa dikhemikhale wa kgauswi. Bea tlhago monaganong wa gago ka mehla ge o diriša dikhemikhale boleming. Ke boikarabelo bja rena balemi go ba baleti ba tlhago le tšohle tše di lego go yona. Tlhagong dilo tšohle di kgokagane mme ge re tloša sekrokaganyi se tee kgokaganong ye, dilamorago e tlo ba tše kgolo ka moso.

Elelwa ka mehla gore ge dinose di sego, dibjalo tše mmalwa tša rena ga di tulafatšwe. Se ke seo re sa se nyakego, kudu lefaseng la rena mo palo ya bao ba nyakago dijo e dulago e golela godimo ka go se kgaotše.

Taolo ya seboko sa mohuta wa “bollworm” dinawengsoya

Seboko sa Afrika sa mohuta wa “bollworm”, seo leina la sona la saense e lego *Helicoverpa armigera*, sa legoro la dikhunkhwane la *Lepidoptera* (dirurubele) le leloko la *Noctuidae* goba ‘mmoto wa leribisana’ (owlet moths), ke sesenyi se segolo sa dinawasoya le dibjalo tše dingwe.

Se dula gape le dibjalong tše dinawa tše naga (field bean), leokodi, lehea, dierekisi, pherefere, mabelethoro le ditamati. Seboko se sa “bollworm” se hwetšwa nageng ye nngwe le ye nngwe ya Afrika le ge e le dikontinenteng tše dingwe.

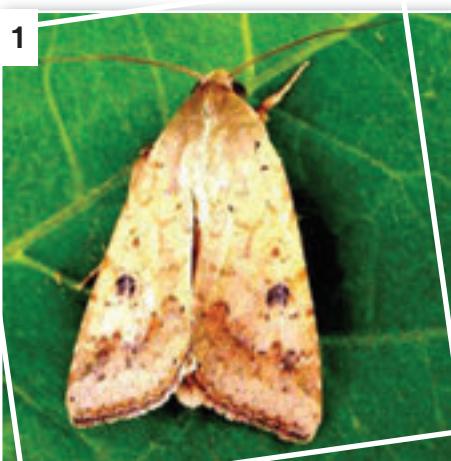
Tshenyo ye e hawlago dibjalong

Ge di hlasela tšhemlo ya dinawasoya ka bontši diboko tše di ka hlola tshenyo ye kgolo dibjalong tše di bjetšwego ka phethego. Tshenyo ye e hawlago sehleng sefe le sefe e laolwa ke matšatšikgwedi a pšalo ya dinawasoya; dipatrone tše mathomo tše phofo ya meboto; le nako ya phofo ya mathomo. Balemi ba swanetše go phafogela tshenyo efe le efe ye e ka hlagago karolong ye e itšego ya tšhemlo morago ga

Ka tlwaelo lephelo le phethega ka botlalo lebakeng la matšatši a 25 - 60 go ya ka dithemperetšha tše di dutšego.

1

2

Seswantšho sa 1 le 2: Mmoto wo o godilego.

matšatši a lesome go tloga pšalong; go feta fao ba swanetše go elelwa gore mathomo a tlhaselo ya disenyi tše a tla fapania ngwaga le ngwaga.

Diboko di ja matlakala, mahloma, bohlogelo, matšoba le dikenhya. Ka fao di ka tšwelela kga-tong ya go gola ga sebjalo, kgasong ya khukhušo, le ge e le kgasong ya go bopega ga peu goba dike-nya. Ka baka la tshenyego ya matlakala boka-godimo bja ona bo a fokotšega mme tshepelo ya fotosintese ye e bopago phepo ya dibjalo e a šite-ga. Ge tshenyo ye e sa laolwe, sephetho e ka ba tahlego ye kgolo ya mabele ka baka la tšhitišo ya tšweletšo. Dibokwana tše nnyane di seta mašoba a sediko matlakaleng le diphotlweng. Marathana le mantle a tlošwa fao go sentšwego mme ga a bonale gabonolo sebjaleng goba ka fase ga sona. Ge di šetše di tseneletše diphotwa ga go bonolo go di laola ka diupakhukhu.

Lephelo

Mmoto wo o godilego ke wo mokotwana, wa mmala wo mosotho wo o hlakanego le bosehla mo go bonalago letheba (sekodi) le le fifetšego; maphego a ka pele a na le methalo ye mesehla ye e arögilego, le leswao le lesa la sebopego sa pshio (**Seswantšho sa 1 le 2**). Maphego a mora-go ke a mašwaana a morumo wo moso. Meboto e ka ba 14 mm go ya go 18 mm ka botelele mme palomoka ya bophara bja maphego (wingspan) a

yon a ka ba 35 mm go ya go 40 mm. Meboto ye ke difofi tše maatla mme e kgona go phatlalala le mafelo ao dinawasoya di bjålwago gona; go feta fao phefo e ka e gapela mafelong a mafsa moo dibjalo tše di tšweletšwago. Meboto e goketšwa kudu ke dibjalo/dimela tše di nago le matšoba a a tšweletšago todi goba manopi.

Meboto e beela mae a mantši mme lephelo la yona le ka phethagatšwa ka lebaka le leko-pana maemong a a fišago a boso.

Mae a phaphaša matšatšing a mararo go ya go a mahlano. Ke dikgokolwana tše nyen-yane tše mmala wo mošweu wo o tswakanego le bosehla, tše kgaolagare ye e ka bago 0,50 mm (**Seswantšho sa 3**). Mola dibokwana di gola ka maeng, mmala wa ona o a fifala pele ga ge a phaphaša.

3

Kgaolagare ya mae e ka ba 0,50 mm.

TŠWELETŠO YA DINAWASOYA

Kgato ya sebokwana yeo e akaretšago ya seboko se se godilego (**Seswantšho sa 4**), e tšea matšatši a 17 go ya go a 35.

Ka kakaretšo mmala wa diboko tše mpsha ke wo mošweu wo o tswakanego le boshela go ya go wo mosotho wo o tswakanego le bohubedu. Mmala wa dihlogo ke wo mosotho wo o fifetšego mme go na le dikadišwana tše ntsho tša boyana bjo bokopana mekokotlong, tše o ka rego ke ditswata. Diboko tše di godilego di ka ba le mmala wo o nyakilego go ba wo moso, goba wo mosotho, goba wa botala bja bjang, goba wa serolane wo o galegilego; mahlakoreng go na le methalo ya mmala wo mosehla wo o fifetšego wo o tswakanego le mmala wa serolane.

Diboko tše di godilego ka bottalo di tloga sejalong ka go wela fase fao di ikepelago mmung go thoma kgato ya mokone.

Kgato ya mokone ye e phethagalago mmung, e tše matšatši a e ka bago a 17 go ya go a 20. Mokone o na le bokagodimo bjo boreledi bjo bo phadimago bja mmala wo mosotho, mme o ka ba 16 mm ka botelele; go feta fao, ntlheng ya morago go na le mekokotlo ye mebedi ye mekopana ye e bapetšego (**Seswantšho sa 5**).

Ka tlwaelo lephelo le le feletšego le phethagatšwa lebakeng la matšatši a 25 go ya go a 60, tshepelo ye e laolwago ke dihemperetšha tše di dutšego. Mafelelong a tshepelo ye meboto e tšwelela mekoneng ya fofa go thomiša lephelo le lengwe sehleng se sefsa.

Tekolo le taolo ya bothata

Taolo ya payolotši le khemikhale

Diboko tša "bollworm" di laolwa ka mokgwa wa tlhago ke mebu ya mehutahuta ya dibatana le phetetšo ya difankase. Diboko tše di hwilego di ka bonala 'thulelong' ya matlakala (*leaf canopy*) fao go hwetšwago klimate ye e lekanetšego ge maemo a dumela (*ecologically balanced micro*

Tshenyo ye e hlotšwego ke diboko tša "bollworm".

climate). Le ge go le bjalo, ga se gantši taolo ya khemikhale e sa hlokegego, mme mokgwa wo e ka ba wo o kgontšhago bokaone maitekelong a go laola bothata bjo ka tshwanelo.

Go bohlokwa kudu gore molemi a sepele mašemong a tšama a hlola meboto. E ka bonala e fofela godimo ge dibjalo di šišinywa mosegare. O ka bona mekone 'thulelong' ya matlakala moo e ohlilwego ke diboko tše di godilego. Matlakala a a garilwego mo mokone o dutšego a ka bonwa gabonolo. Maswabi ke gore ka nako yeo bothata bo tla ba bo šetše bo iphile maatla. Dikgato tša taolo di ka be di setše di thomile!

Nako le tirišo ya dikhemikhale

Dinawasoya di ka lahlegelwa ke tekanyo ya 35% ya matlakala a tšona pele ga ge di khukhuša, ntle le go tshwenyega. Tahlegelo ye e ka lekanywa ka go kga palo ye e itšego ya matlakala ntle le go kgetha le go lekanyetša sephesente sa tshenyo letlakaleng le lengwe le le lengwe. Bjale palomoka ya tshenyo khatong efe le efe ye e itšego e ka akanywa. Le ge go le bjalo, khatong ya khukhušo le ya popego ya peu (*pod fill*) ešitago le tshenyego ya 20% ya matlakala e tla hlola tahlego ye e fokotšago puno.

Mohlala: Diboko tše 25 goba go feta tša botelele bja 12 mm sebakeng sa metara reing ya dinawasoya, di ka hlola palogare ya 35% ya tlhohlorego ya matlakala. Ka kakaretšo go dumelwa gore ge tshenyo e le maemong a, taolo ya diboko ka go gašetša dikhemikhale e ka ba le mohola. Bothata ke gore tshenyo e golela godimo ka potlako go tloga go 20% go ya go 35%. Go bonala gore go bohlokwa kudu go thoma kgašetšo se-meetseng ge tshenyego ya matlakala e le maemong a 20% goba ge go hwetšwago diboko tše 25 goba go feta sebakeng sa metara reing.

Dikhemikhale le kgašetšo

Go hlomamištwe lefaseng ka bophara gore tirišo ya diupakhukhu tša mohuta wa "pyrethroid" ga di sa ſoma ka moo go kgontšhago – diteko di bontšnitše gore mo go dikgašetšo tše lesome tša diupakhukhu tša mohuta wa "pyrethroid", tše di ſomilego ka moo go kgontšhago e be e le tše tharo fela. Profenseng ya Freistata dihleng di se kae tše di fetilego go dirišitšwe seupakhukhu sa "pyrethroid" se nnoši go laola diboko tše, mme diphetho di ile tša nyamiša go fetiša.

Mokgwa wa taolo wo balemi ba eletšwago go o diriša, ke wa go gašetša motswako wa diupakhukhu tša motheo wa "pyrethroid" le "diamide".

Kopanyo ye e ka kgontšhago e ka ba ya khemikhale ya mohuta wa "pyrethroid" ya go swana le "*lambda cyhalothrin*" (Kartae) ya bokaakang bja 50 g/hektare, le ya "methomyl" ya bokaakang bja 100 ml/hektare, tše di hlakanywago le meetse go hlagiša motswako wa gare ga 300 litara/hektare le 500 litara/hektare. Meetse a a hlaelago bokaakang bjo a ka se kgone go gašetša matlakala le dithito (manono)

4

Kgato ya lephelo ya seboko (caterpillar stage).

5

Mokone (pupa) o na le mmala wo mosotho wo o phadimago mme o ka ba 16 mm ka botelele.

ka bottalo go kgontšha sephetho se sebotse. Go bohlokwa kudu go gašetša dikhemikhale ka kgatelelo ya dipara tša gare ga tše 2.5 le tše 3 gore matlakala a šikinywe gabotse go tšweletša diboko tše di šireletšwago ke ona molaleng. Nneteng ga go sa kgonege go laola diboko ge di šetše di tseneletše diphotlwa. Le go le bjalo, go ka ba le mohola go gašetša dibjalo go kgonthiša gore tshenyo ya matlakala e se gole go fetiša tekanyo ya 20%. Elelwa gore go bohlokwa go oketša segomaretši (*sticker*) sa go swana le "orosorb" motswakong go kgonthiša gore dikhemikhale di gomarela matlakala le go hlola sebaka se sekoane sa go fediša diboko.

Motswako wo o gašetšwago o tla ſoma lebaka la dibeke tše e ka bago tše tharo go laola tšhilafatšo efe le efe ye e ka tšwelelago lebakeng le.

Rerišana le morekišetši wa gago wa dikhemikhale goba morerišani wa gago ka mehla go kgopela keletšo ye kaone ya tirišo le go kgonthiša gore motswako wo o šišinywago ke wo o swanelago kgato ya lephelo la dinawasoya tše di gašetšwago bokaone.

Kakaretšo

Go tloga go le bohlokwa go fetiša gore molemi a hlole meboto le diboko mašemong a gagwe ka kelohloko le gona ka tekanelo, gore a lemoge le gona a laole tlhaselo ye e ka bago kotsi ya diboko tša "bollworm" ka pela ka moo go kgonegago.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke molemi yo a rotšego modiro.

Grain SA e boledišana le... Senokwane Monnapula Matthews

Senokwane Matthews o tšweletša lehea le bali (garase) nageng ye e nošetšwago kua Pudimoe, lefelo le le lego Mmasepaleng wa Selete sa Dr Ruth Segomotsi, Profenseng ya Leboa-Bodikela. Molemi yo wa boineelo o holofela gore o kgona go ba molemelakgwebo e se kgale ka ge a na le boitemogelo bjo bo nyakegago le gona o tsene dithuto tše di tla mo thušago go phethagatša maleba a gagwe.

Na o lema kae mme ke dihektare tše kae? O tšweletša eng?

Ke lema dihektare tše 10 tirišanong ya Reatlhomha, lefelong la Pudimoe. Mo nakong ye ke bjala sebjalo sa selemo, e lego lehea, le sa marega, e lego bali.

Seo se go kgothatšago le gona se go tutuetšago ke sefe?

Bolemi bo a kgahliša le gona bo a hlohlia, mme seo se nkgothatšago kudu ke gore morago ga

dikgwedi tše dingwe le tše dingwe tše di latelago, ke amogela poelo. Se se bohlokwa ka ge ke bona ka moo dilo di phethwago le fao poelo e tšwago.

Hlaloša maatla le mafokodi a gago

Maatla: Ke nošetša ka ditikologi, ka fao ge pula e sa ne ke sa kgona go tšwela pele.

Mafokodi: Go hloka didirišwa tše e lego tše ka ke bofokodi ruri.

Dipuno tše gago le be e le dife mathomong? Gonabjale ke dife?

Ge ke thoma go lema puno ya ka ya lehea e be e le 12 tone/hektare go ya go 13 tone/hektare, mme ya bali e be e le 6 tone/hektare go ya go 7 tone/hektare. Gonabjale dipuno tše ka di a fokotšega mme ka kakaretšo nka re lebaka ke tlhaelo ya meetse ye e thomilego go iponagača.

Se segolo seo se ilego sa tliša tšwelopele le katlego ya gago o ka re ke sefe?

Ke thomile go lema mmu o le maemong a mabotse ka ge ke be ke diriša lenaneo la phetšopšalo, seo se holago mmu – mmu wo o mpshafaditšwego o godiša puno. Dibjalo tša go fapafapana di bea phepo ya mehutahuta mmung mme se le sona se tliša puno.

Dithuto tše o di phethilego go fihla gonabjale ke dife mme o sa nyaka go tsena dife?

Ke phethile dithuto tše di latelago: Thuto ya Matseno go Korong ye e Nošetšwago, Thuto ya Matseno go Bali ye e Nošetšwago, Tlhogomeloa ya Trekere le Didirišwa, Thuto ya Tiišo ya Bokgoni (momaganyo), le Thuto ya Go lema go hlola Poelo.

Seo o nyakago go se kgona lebakeng la mengwaga ye mehlano ye e tlago ke sefe?

Nka rata go ba mongpolasa ka moso le go ba le didirišwa tša ka, le ge e le di se kae. Nka rata kudu go hlatlogela maemong a bolemelakgwebo. Ke holofela gore se se a kgonega ka ge ke na le boitemogelo le thuto ye e ka nkgontšhago go fetoga molemelakgwebo. Gonabjale ke nyaka go tliša bokgoni bja ka bja go tšweletša le go bontšha gore nka kgona tše kaone ge ke na le nako le gona ke okeditše thuto ya ka.

Balemi ba bafsa bao ba fišegilego o ka ba eletša ka go reng?

Mo nakong ye re na le mathata ka baka la pula ye e sa nego mme re ikanya kudu nošetšo ya dibjalo. Keletšo ya ka go balemi ba bafsa ke go ba lemoša gore bolemi bo sepelelana le dikgonagalokotsi tše mmalwa (*risky*) – ge o nyaka go ba molemi o swanetše go itokišetša go šoma ka maatla. Go hlagiša poelo ye e thabišago go tše na nako, eupša mphufutšo wa sefahlego sa gago o tla ba wa go tlišetša lethabo leo.

Taodiswana ye e ngwadilwé ke Julius Motsoeneng, Molomaganyi wa Profense, Taung, Profense ya Leboa-Bodikela. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go julius@grainsa.co.za.

Na polasa ya ka e tla phegelela?

**Dikgato malebana
le go arab
potšišo ye**

Balemi ba rena ba dula ba katana le ditlhohlo tše di amago dikgwebotemo tsa bona ka mehla. Klimate e huetša dikgwebo tsa rena – ke holofela gore ka nako ye le balago taodišwana ye ka yona komelelo e tla ba e ile.

Re lebanwe ke maemo a a belaetšago a dipolitiki, ditlhohlo tsa papatšo, le ‘tlaišo ya tshenyegelo-poreise’ (*cost-price squeeze*), go no bolela ditlhohlo di se kae. Rena balemi re swanetše go lemoga nnete re be re ipotšišo potšišo ye ka go se kgaotše: ‘Na polasa ya ka e ka kgona go phegelela?’

Dikgato tše dingwe di se kae tše re swanetše go di ela hlolo go kgonthiša gore dikgwebotemo tsa rena di tile le gona di a swarelala, ke tše di latelego. Dikgato tše di nyakega godimo ga tšohle tše boholokwa tsa go swana le taolo ya tšweletšo, papatšo, badiredi, le tše dingwe.

- Na o boloka tsebišo ya mohola ka tshwanelo? Ke nnete ye e sa belaetšego gore taolontle le tsebišo ga e kgonege – ga o kgone go laola ge o sa lekanye. Ka fao tsebišo ka ga ditiragalo tše nnete e swanetše go kgobokanywa, go lekanya le go bolokwa, go akaretša le dintlha tše di amago bokaakang bja popego le tšelete ye e amegilego. Ditiragalo di swanetše go lekanya le go ngwaliwa ka mokgwa woo o kgontšhago molemi go diriša tsebišo ka ga tšona gabonolo, e ka ba go e ngwala ka seatla goba ka khomputara. Boleming tshepetšo ye e bitšwa poloko ya tsebišo (*record-keeping*).
- Sa bobedi, na maleba a gago a go lema ke go hlola poelo ye e swarelago lebakengtelele? Elelwa gore ga re re go lemela dipolo tsa maksimamo tše di kgonegago. Ge o sa leme ka nepo ya go hlola poelo ye e swarelago lebakengtelele, kgwebo ya

gago e tla no dula e le setlošabodutu mme o ka se phologe mengwaga ye mmalwa. Go lekanya kgonego ya go hlola poelo polaseng ya gago o hlola kanego (*statamente*) ya nnete le gona ye e nepagetšego ya ditseno, yeo o ka se kgonego go e beakanya ge o sa diriše mokgwa wa kgonthwa poloko ya tsebišo ya letlotlo.

- Na matlotlo a gago a feta melato (dikoloto) ya gago? Palomoka ya matlotlo e swanetše go feta ya dikoloto – maemo a mabotse ke a matlotlo a a fetago dikoloto gabedi, e sego ka fase ga moo, ke go re kabo (tekanyo) e swanetše go ba 2:1. Go phetha kabo ye o hlola dikanego tsa kgonthwa tše letlotlo, kudu le lenanetekanyetšo la nnete, le ge e le kanego ya ditseno. Tirišong kgato ye e ra gore o se ke wa reka dilo tše ntši ka tšelete ye o e adimilego.

Pula Imvula's Quote of the Month

Challenges are what make life interesting and overcoming them is what makes life meaningful.

~ Joshua J. Marine

Sehlopha sa morulaganyo

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
► 08600 47246 ▶
► Fax: 051 430 7574 ▶ www.grainsa.co.za

MORULAGANYIMO GOLO

Jane McPherson
► 082 854 7171 ▶ jane@grainsa.co.za

MORULAGANYI PHATLALATSO

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ▶ liana@grainsa.co.za

TLHAMO, THULAGANYO LE KGATIŠO

Infoworks
► 018 468 2716 ▶ www.infoworks.biz

PULA IMVULA E HWETŠAGALA KA MALEME A A LATELAGO:

Sesotho sa Leboa,
Seafrikanse, Setswana, Sesotho,
Seisimane, Sezulu le Sethosa.

Lenaneotlhabollo la Balemi la Grain SA

BALOMAGANYI BA TLHABOLLO

Johan Kriel
Freistata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ▶ johank@grainsa.co.za
► Ofisi: 051 924 1099 ▶ Dimakatsi Nyambone

Jerry Mthombothi

Mpmulanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ▶ jerry@grainsa.co.za
► Ofisi: 013 755 4575 ▶ Nonhlahlha Sithole

Jurie Mentz

Mpmulanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 354 5749 ▶ jurie@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 907 5040 ▶ Sydwell Nkosi

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 650 9315 ▶ graeme@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8069 ▶ Sydwell Nkosi

Ian Househam

Kapa-Bohlabela (Kokstad)
► 078 791 1004 ▶ ian@grainsa.co.za
► Ofisi: 039 727 5749 ▶ Luthando Diko

Liana Stroebel

Kapa-Bodikela (Paarl)
► 084 264 1422 ▶ liana@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8069 ▶ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
► 082 877 6749 ▶ dutoit@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8038 ▶ Lebo Mogatlanyane

Julius Motsoeneng

North West (Taung)
► 076 182 7889 ▶ julius@grainsa.co.za

Sinelizwi Fakade

Mihathla
► 071 519 4192 ▶ sinelizwifakade@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8077 ▶ Cwayita Mpotyi

Articles written by independent writers are
the views of the writer and not of Grain SA.

Na polasa ya ka e tla phegelela?

- Na o sepediša kheše ya gago ka tshwanelo le go elelwa go se je tšelete ya ka moso lehono, ntle le ge e le go lefela tše di amago tšweletšo fela? Go feta fao, ipotšiše potšišo ya gore na o kgona go bušetša dikoloto tša gago ka moo go nyakegago kgwedi le kgwedi le go lefa ditshenyegelo tša kheše, tša go swana le meputso? Mokgwa o nnoši wa go arabalotšo ye ke go beakanya kanego ya tshepelotša kheše (*cash-flow statement*). Go kgona go dira bjalo o hloka tsebišo ye e tshepegago, seo se tlišwago ka poloko ya tsebišo.
- Na o hlaola 'tše go lego bohloka go ba le tšona' (*must haves*) go 'tše di go thabišago' (*nice to haves*)? Mohlamongwe o ka re se se pepereneng, eupša mehleng ye boima o ka holega ge o ka akanya fao o ka fokotšago ditshenyegelo le fao o swanetšego go tšwela pele go ntša tšelete. Theko ya 'tše go lego bohloka go ba le tšona' e swanetšego go akaretša matlotlo a a nyakegago go tšweletša ditšweletšwa tša boleng bja godimo, go phetha papatšo, le go rutantšha bathwalwa. Dintla tše tšohle ke tše di ka thušago tšwelopele le kgotlelelo ya kgwebo ya gago.
- Ka lehlakoreng le le lengwe, maemong a gonabjale a ekonomi tše dingwe mo go tše di latelago di ka sengwa 'tše di go thabišago', e sego tše di hlokegago: go reka dinamelwa tše mpsha, go mpshafatša dikhomphutara le ditlhamo tše dingwe tša IT, le go reka selefoune ye e phalago ye o nago le yona.
- Mokgwa wo mokaone wa go laola ditshenyegelo tša mohuta wo ke go diriša leanokgwebo (tekanyetšo) la makgonthe leo le tla go kgontšago go latiša le go fokotša ditshenyegelo.
- Na o kaonafatša bokgoni, goba re ka re botšweletši, bja kgwebjana (*enterprise*) ye nngwe le ye nngwe ya gago ka go diriša dikgato tše di kgontšago – 'sengwe ka se sengwe' – koketšo ya: ditone tša lehea tše di tšweletšwago godimo ga hektare; dikilometara tše di sepelwago ka litara ya sebešwa; dikilogramo tša boyo bjo bo hlagišwago ke nkutshadi; bjalojalo? Se se bohloka gobane go kgona go fenya ntwa ya 'tlaišo ya tshenyegelo-poreise', ditse di swanetšego go godišwa ka go godiša tšweletšo godimo ga hektare, bjalojalo, le go laola ditshenyegelo.
- Na o diriša mekgwa ya temopabalelo? Re eletša gore o diriše mekgwa ye ya go lema – lebakeng le le itšego monono wa mabu o

tla kokotlela, seo se tla godišago tšweletšo. Temopabalelo e ka hlalošwa ka go re ke mokgwa wa go lema wo o swarelelago le gona o hlagišago poelo, wo o fokotšago tšhišinyo ya mmu ka go lema ganyane fela, le go diriša phetšopšalo ka maleba a go tlogela mašaledi (khupetšo) a mantši a dibjalo ka moo go kgonegago mašemong go nolofatša tsenelo ya meetse.

• O reng ka theknolotši ye mpsha? Dula o akanya dithekni ki le ditlhamo tše mpsha tše di ka thušago go kaonafatša tšweletšo. Le ge go le bjalo, nagana ka kelohloko pele ga ge o bea tšelete tirišong ya theknolotši ya sebjalebjale. Go bohloka gore o šetše theknolotši ya mohlamofsa, eupša o swanetšego go ba le tšelete ya go e reka!

• Nyakišiša kgonego ya go fapantšha kgwebo ya gago ka go bopa dikgwebjana di se kae go godiša ditse di go laola dikgonagalokotsi. Phapantsho ya mohuta wo e bohloka go fetiša. Eupša re gatelela gape gore o swanetšego go akanya dintla tšohle ka tlhokomelo. Le ge go le bjalo, mohola ya go fapantšha – tshepelotša ye kaone ya kheše, phatlalatšo ya dikgonagalokotsi, kgodišo ya poelo – e feta dipolamorago.

Ela dikgato tše hloko ka mafolofolo mme kgwebo ya gago e ka ema ka go tia – eupša, ge o sa dire bjalo e ka wa. Elelw seo re se boletšego gammalwa – ge o sa lekanye, ga o kgone go laola ka tshwanelo.

Dikgato malebana le go arabalotšo potšišo ye

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Marius Greyling,
yo mongwe yo a ngwalelago Pula Imvula.
Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela
imeile go mariusg@mcaacc.co.za.